

УДК 398.431

Володимир ГАЛАЙЧУК

ТРАДИЦІЙНІ УЯВЛЕННЯ ПРО ДОМАШНІХ ДУХІВ НА ПОКУТТІ

(на матеріалах з Городенківського р-ну
Івано-Франківської обл.)

На основі головно польових етнографічних матеріалів проілюстровано традиційні вірування покутян у домашніх духів. Засвідчено, що основним на обстежених теренах є тип домовика як набутого зі зноска чи в інший спосіб духа-збагачувача, який виразно тяжіє до образу чорта.

Ключові слова: Покуття, демонологія, вірування, домашні духи, дух-збагачувач, домовик, ласка, вуж.

© В. ГАЛАЙЧУК, 2017

У демонології українців уявлення про домашніх духів одні з найрозвиненіших. Вони суттєво відрізняються у різних етнографічних районах, зберігаючи водночас низку певних ідентифікаційних ознак персонажів, як-от локалізація в окресі обійстя, стосунок до худоби тощо. У цьому контексті дослідникам цікаві не лише загальні тенденції, притаманні тому чи іншому макроареалові, але й вужчі, локальні традиції.

Незважаючи на доволі значний корпус етнографічних матеріалів з Покуття, які, зокрема, стосуються й демонології (докладну характеристику історіографії покуттезнавства представив Роман Кирчів [4]), уявлення про домашніх духів з теренів Городенківщини у фаховій літературі висвітлені недостатньо.

Для прикладу, взагалі обійшов їх увагою Мирослав Ількевич [7], а у відповідному покутському томі Оскара Кольберга не лише не представлена Городенка, але й більшість матеріалу з окресленої теми походить не з покутських, у сучасному розумінні Покуття, теренів [8, с. 86—91].

Водночас багату добірку записів Івана Волошинського, здебільшого зі с. Далешове, а також зі сс. Колінки й Корнів, опублікував Володимир Гнатюк у своїх «Знадобах...» у розділах про хованців [2, №№ 402—406, 409, 414, 422, 423, 438—440] та інклюзників [3, №№ 1087, 1088, 1091—1094, 1096, 1098, 1099, 1103, 1106—1111].

Зі сучасних публікацій варто відзначити шостий том семитомного видання Дмитра Мохорука про село Топорівці, де серед іншого стисло подано інформацію й про домашніх духів [5, с. 14, 191—192]. Почасті торкається цієї тематики і присвячена уявленням українців про бузину обширна стаття Романа Сілецького, у якій щедро інкрустовано відомості саме з Городенківського району [6].

Основу цієї розвідки складають матеріали, які автор виявив у населених пунктах Городенківщини у 2015 р. під час польової етнографічної практики студентів кафедри етнології ЛНУ ім. Івана Франка. У поєднанні зі зазначеними відомостями ці матеріали дають змогу доволі повно охарактеризувати світоглядний пласт уявлень про домашніх духів на теренах району.

На Городенківщині домашнього духа називають по-різному, здебільшого як і чорта загалом. Зазвичай звучать назви *чорт* (сс. Колінки, Кунисівці, смт Чернелиця), *чортик* (сс. Вільхівці, Дубка, смт Чернелиця), *бісик* (с. Хмелева), *диявол* (с. Ку-

нисівці, смт Чернелиця), *біда* (с. Далешове), *дідько* (сс. Олієво-Королівка, Поточище, Семаківці, смт Чернелиця), *дідко* (сmt Чернелиця), *дітько* (с. Далешове), *з рогами* (сс. Олієво-Королівка, Семаківці), *той, з ріжка'ми* (с. Кунісівці), *той пан* (сmt Чернелиця), *той нетру'дний* (сmt Чернелиця), *тей* (сmt Чернелиця), *лихе* (с. Поточище), *той лихий* (с. Кунісівці), *нечисте* (сmt Чернелиця), *нечистий* (сс. Кунісівці, Поточище), *той нечистий* (с. Далешове), *нечиста сила* (сс. Копачинці, Кунісівці, Семаківці), *злий дух* (сс. Далешове, Дубка, Копачинці, смт Чернелиця), *щезник* (с. Олієво-Королівка), *щезло* (с. Кунісівці), *ще'злий* (сс. Топорівці, Чортовець), *щезлик* (с. Топорівці), *ще'злий би* (сmt Чернелиця), *щез би* (сс. Копачинці, Кунісівці, смт Чернелиця), *той, щез би* (сс. Кунісівці, Поточище, смт Чернелиця), *той, щезло би* (сmt Чернелиця).

Назва «щезник» та її кореляти, вочевидь, похідні від примовки, яку нерідко стосують до якоїсь з інших самостійних назв. Уже при самій згадці про домашнього чорта казали «щез би», «щезло би» (с. Поточище, смт Чернелиця), «щезло ті» (сmt Чернелиця), «най Бог боронит» (с. Олієво-Королівка), — як-от у вислові «він має, щезло би, дідька».

Лише у с. Семаківці виявлено назву *домовик*, на загал не типову для Городенківщини. У бувальщині з матеріалів І. Волошинського зі с. Далешове персонажа названо *газда*, а також *щіски* (тобто *щастя*. — В. Г.) [2, № 440]. Назву *щісті* у цьому значенні виявлено й у смт Чернелиця.

Значний інтерес викликають відантропонімні назви домашнього чорта, які на теренах заходу України зазвичай характерні для локальної традиції, для невеликого куща сіл. На Городенківщині це назви *антипко* (сс. Далешове, Корнів, Семаківці), *федько* (сmt Чернелиця) та *юзик* (сс. Вільхівці, Далешове, Дубка, Копачинці, Кунісівці, смт Чернелиця), *юзь* (с. Копачинці).

Назви «антипко» й «федько» доволі рідкісні («федько» — одиничний випадок), тоді як назви «юзик», «юзь» в окремих селах району на позначення домашнього чорта є основними (водночас могли й сказати, що «юзик — то це чорт»). Не виявлено їх у цьому значенні у сс. Олієво-Королівка, Поточище, Семаківці, Чортовець. Зокрема, у Семаківцях на питання про юзика респондентка старшого

віку і при добрій пам'яті відповіла так: «Йосип, а польськи то кликали Юзь, а тоненько (лагідно. — В. Г.) — то Юзик був. А на т о г о казали і домовик, і нечиста сила, і антипко, але юзик не казали» (с. Семаківці) [1, арк. 53].

Володіння домашнім чортом, а то й не одним, визнавали за «ворожбитами»: «Тут в Олієво-Королівці був дід такий. Він паламарем у церкві працював, але до него люди дуже йшли, він і промовляв, і зливав на віск, і тако дививсі і казав. То казали, шо котики в нього були. Чорні котики. Шо як приходили, а кіт десь там близько, то він так: «А ти чо' дивишся? Ану йди!» Так гід казав до кота того. А одна дівчина з того села, Варвара звали, вже вона померла, навчилася в того діда, дід трохи їй передав свого, то помагала. Свекрусі шось переллели, то заслабла. Ходила до Варвари, і таки помогло. Вони помагали, але казали, шо вони і з Богом, і ше трохи й з тим нечистим. Казали — ворожки' і ворожбити'» (с. Кунісівці) [1, арк. 42—43], «Є такі люди, шо мають їго. Там в Королівці був такий чоловік, шо вмів ворожити, помагати, то казали, шо він має юзика і він їму помагає. В нас тоже була така Варвара, шо зміла відмовляти, але вона нікому не передала. Ця жінка, то мала кози. Казали — кози, шо вони рогаті. Вона тримала багато козів, молоко з них не пи'ла, одні доїла, другі напоювала тим молоком, — шо її кози... шо в козах було то втілено...» (с. Кунісівці) [1, арк. 48].

Падали такі підозри й на дещо багатших, на тих, хто постійно будувався, розширюючи господарку: «Каже — ади, він, каже, щезло ті, має злого духа, це йому помагає. Він став богачем, він не молиці...» (сmt Чернелиця) [1, арк. 5], «Злий дух. Це не скрізь. Десь як дуже комусь сі добре веде, то так збоку казали — е, вони мають юзика, їм так добре йде. Це була така балачка» (с. Дубка) [1, арк. 51], «Казали, шо там, де є цей юзик, то там багатіють» (сmt Чернелиця) [1, арк. 21], «То любили балакати, шо мельнику той лихий помагає, бо мельники добре жили. Але аби бачити, то ніхто не бачив» (с. Кунісівці) [1, арк. 43], «Хто багато будуєсі, щороку карники' (курники тощо. — В. Г.) кладе, то казали, шо той має ще'злого» (с. Чортовець) [1, арк. 58].

Водночас щодо взаємин з «нечистим» нерідко простежується й критичне ставлення респондентів: «Юзик, казали, або дідько. То тут в нас на вулиці два юзики бу'ло. Бо бу'ло в одного багаче во'семдесят гектарів, а в одного підесять. І казали, що в него є юзик, бо їму помагає. Але він не ночю не дньом не спав, а робив із сво'їми людьми, і такий в него був юзик. А там ше все якийсь кіт вилізе на браму... То казали — є в него юзик, бо всі вже сплют, а хтось у него січку ріже чи у стайни світит. Але ніхто до него на обору не йшов і не бачив, чи то юзик ріже, чи то газда ріже» (смі Чернелиця) [1, арк. 20].

Стосовно цього у с. Поточище зафіксовано майже анекдотичну розповідь: «Небіжчик Владзьо Боблик. Він був музикант, грав на трубу, на барабан, грав вісі'лле зі своїов компанією, вдень він різником був, ходив різав свині, заварював тушонки, — ну і купив машину. Тоді ше «Москвіч» — то ж в селі не було багато машин таких. Ну, і купив машину, а їму, там, кажут: «Владзьо, ти ж, — каже (вбачте мені, щезло би), — маєш дідька». А він каже: «Не, я маю гроші, то ви маєте дідька» (с. Поточище) [1, арк. 73].

Нерідко підставою для укріплення підозри могла стати й випадкова фраза: «Сміяли сі. Каже, що... він ламав камінь, той, що казали, що він має сесе. І кажут, що він сами'ї скалу сесю лупає та й каже: «Ану, хлопці, разом...» (Ну а він сами'ї). І, каже, тим ломом — підкладе — і перевернув ту скалу. То казали, що помагає він їму. Але чи то таке відумали, чи не...» (с. Семаківці) [1, арк. 56].

Набути домашнього чорта, як вірять на Городенківщині, можна було у декілька способів: купити у «ворожбита»; навмисно чи випадково купити «з усім» разом з якою-небудь річчю; самому викохати з так званого «зноска»; отримати у спадок.

Траплялося, що купляли його у місцевих ворожбитів: «Я того так сі бояла, що ну. Мій старий, чоловік, казав, може би м, собі купили, бо дес у Ду'бках такі, казали, були, що розводи'ли. Кажу — йди гет, бери собі там його і тримай, де коні тримаєш, а в хату не треба» (смі Чернелиця) [1, арк. 9].

Значно частіше розповідають, що купувати домашнього чорта їздили до гуцулів (сприйняття Гуцульщини як такої собі чарівничої сторони прита-

манне не лише Покутті): «Та казали, що є таке. Десь у го'рах, кажут, що їздить, до гуцулів, якщо хоче, 'би мав добру господа'рку. Юзик» (с. Дубка) [1, арк. 51], «В нас така поговорка є, що гуцули знають шось, там вони більше мають, мольбари які... що вони мають більше...» (с. Кунісівці) [1, арк. 48], «То — знаєте шо? Там переважно у горах. Вони це дуже... що вони цим пользуюця» (смі Чернелиця) [1, арк. 2], «Ходили, ходили, навіть Петрів дід ходив, Петро. Бо він рідний брат мо'ї нені. Не ве'ли сі вівці їму. Здихали. То він ходив у гори, і шось їму зробили, що вже сі тогди вівці ве'ли сі. То гуцули шось таке, певне, да'ли, бо вже...» (с. Копачинці) [1, арк. 32—33], «Але то, казали, що то дес йшли до такого, тамка в гори, і він їм це роздавав, вони собі це купували. Бо в нас оцей сусід, що на'вперед нас, казав, я йду шукати щескі, такі богачі є щісливі, а я, каже, не можу бути? Я йду... Та й чо'с, пішов, та й прийшов ше гірше... по жебраків. А шо каже, чого. А-ай, каже. Він завів мене межі якіс кури, та й мені оден віскочив на голову, дзьобає, другий — то, каже... А я не хотів, каже. А він каже — вібрай якого хоч. А я, каже, ди'влю сі, ди'влю сі, якес взев у руки, та й не хотів — кинув. А він, каже, як лу'пнув две'рми, та й я вже, каже, бояв сі, та й не брав, та й пішов без нічого. Та й так і бідно здох» (с. Поточище) [1, арк. 74].

Гуцульські мольфари могли навіть продати «помічника» з якоюсь конкретною «спеціалізацією»: «Казали в нас, що чоловік їздив... мав штири дівчині. Ну а колись бідній дівчині віддати сі — то була штука. Та й він мав штири дівчині, і казали, що їздив дес у гори, в Чорну гору' чи дес тамечка їздив. Штири їх... чи три... Три хло'пи їздило. То кажут, що два собі привезли. Один — на будову, 'би будувати сі міг, а другий — аби дівчета повіддавати. А третій як пішов... Казали, що давали їму — на хрест аби плюнув, чи відрік сі, чи шо, а він сказав, що не бу'де. То каже, що він ледве відти вірвав сі. Каже, що дерли сі по нім... шо там дерло сі? Але вони нікому се таке й не розказували. Але таке казали, що се в нас у селі бу'ло таке. Чи бу'ло таке, чи не бу'ло? Ну, правда, той будував сі а будував сі. Поклав хати — ай, шось недобре. Тру'тив, шось перекладав... [...] Сміяли сі, казали, шо, видно, він дес сидів там у куті (на гори-

щі. — В. Г.), бо перекладав. То той кут трухлеє, то той кут трухлеє. Каже, видко, там недобре їму сидіти. Оцей чоловік, що казали, що він має, то він цілий рік шос перекладав і перекладав, все не так бу'ло» (с. Семаківці) [1, арк. 56].

Іншим поширеним способом було купити домашнього чорта, навмисно чи й випадково, «з усім» (відтак про всяк випадок нічого не продавали й не купляли також «за сім»): «Ну то то кажуть, що се осесю нечисту силу... Шо каже: «На тобі... Тобі за кілько? За сім?» Каже: «На тобі з усім». За сім, кажут, що не можна купувати і не можна продавати. То відказував, що не хоче, що не бере з усім» (с. Семаківці) [1, арк. 53], «Оце якби ви чули, що той газда продає і каже — я вам продаю з усім. Значить, він продає злого духа. І сам збуваєці вже його, а передає тому другому» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 5], «Берить з усім — то це може передати. Як-от корову продає і шнурка свого дає. Шось казали — що не хочу» (с. Кунисівці) [1, арк. 43], «Юзика мали з чимось продати, не самого. Як каже, що беріт з усім, то не беріт — бо там шось є. Ворожбити' всякі були» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 21], «Юзик. Щезло. Диавол. Кажут, що не продавай сім, бо буде з усім. За сім не можна було продавати — вісім давай, дев'ять, десять» (с. Копачинці) [1, арк. 39], «Ну а тепер не продають машину з ним? Продають. Купує машину, продадут разом з тим щезником, та й щезник робит шю хоче. З усім продають. Не хочете — та не купуйте» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 62], «Як продає зо всім, то треба казати — не треба мені того зо всім. Як знає. А як не знає, то нічо' не казали» (с. Копачинці) [1, арк. 32], «Юзик — казали на того нечистого. Є'кос є... Є навіть так, що бу'ло еко'с, казали в давнину, що ви купуєте шос, і ви купили. Шо собі купили з якимос товаром. Ну й воно перетворилосі в ката — нявкає, сидит кіт там на стрі'ху, нявкає, да'ли їму їсти, він попоїв, далі там сидит. То бу'ло, що купували. Не знали. Це нехотячи можна було купити. Казали так, що зо всім продаю. Він сидів у него на стрі'ху. Він не сидів в хаті, він сидів десь на сіні там» (с. Далешове) [1, арк. 67], «То за сім, кажут, що нічо' не купуй. І навіть і береш гроші, чи жичиш, чи шю, то аби с оден рубель відобрав,

а, каже, за сім не купуй і за сім не продавай» (с. Поточище) [1, арк. 76].

Трапляються на Городенківщині й відомості про виношування домашнього чорта з так званого «зноска».

Зазвичай, знайшовши зноска, його перекидали через хату (іноді на опівнічну сторону чи позад себе), бо «в нім є чорт», там «щось недобре», «злий дух»: «Зносочок. Казали, що в нім є чорт. Через себе щосили кидало сі на хату, ставали перед порогом і кидали» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 20], «Як такі мацюсінкі я'єчка (це як перший раз курка зачинає сі нести), не раз я ка'жу до хлопців (внуки мої), ка'жу — беріт те я'єчко — і казали — кидати через хату на північ. Ну, видно, що злий дух в тим яйці» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 2], «Зносик — перекидали хату. Казали, що то нечиста сила. Як перекидали — «Най собі йде», — казали» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 5]. Викидали на сміття: «Зносик викидали де на мусор. Казали, що то недобре воно» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 9].

У с. Копачинці мотивували перекидання тим, щоб курка більше не несла таких малих яєць: «Зносик перекидають через хату, аби більше не бу'ло» (с. Копачинці) [1, арк. 33]. За відомостями з с.мт Чернелиця, через хату перекидали не зноска, а безпосередньо курку: «Старі люди казали, як курка знесе зносик, то її треба перекинути через хату дес на той бік. А чого...» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 13].

За відомостями Д. Мохорука, зноска треба було викинути зажмурившись, «щоб не бачити, куди впало» [5, с. 14].

Подекуди зноска допускалося перекидати через хату тричі: «Зносик можна було три рази' кидати через хату, якщо ше найде'ш його. Тако просто віко'н кидати через хату» (с. Копачинці) [1, арк. 36]. Перекидаючи, як стверджували у с. Далешове, щось примовляли, при цьому з того боку хати хтось ще й намагався його зловити: «Зносик казали через хату перекидати. Гінчий раз він впав та й збив сі, та й вже... І злапа'ти — дес хтос лав... Але шю промов'єти... А як злапав — та й таже дес збив, чи котови... ко'ти їдье' яйце» (с. Далешове) [1, арк. 70].

Найдокладніше про перекидання зноска через хату розповіли у с. Поточище. Тут це робили діти, а окапини тильної сторони хати респондентка пов'язала із присутністю там «дідька»: «Зносик. Це старі люди

казали, що йди перекинь через хату, як то яйце. Не збий їго, бо в нім сидит дідько, щез би. Каже — ади, бабка, яке я яйце взев. Каже — йди бери наперед хати і кида'й за хату. А кладут хату, то 'би фуда'мент за'дний ніколи не... ока'пини задні не приймали до хати. Не били того зноска, діти мають кида'ти через хату, дають дітем, аби кида'ли через хату за хату. Кажут, аби не впало перед хатов, — за хату. А відтак вже, напри'мір, будує сі людина, ну та й на старім місци кладе, ну і ніколи... — є ззаду пляц, хотів би посунути, — не посуне сі на задні окапини. Бо каже, бо то буде... там він все сидит ззаду, аби не вчепив сі до хати. То не' лиш від того зноска. То кажут... кожде — що задні окапини до хати не приймай, бо то недобре задні окапини до хати приймати. Шо капає з стріхи ззаду, і то ті окапини 'би хтів примурувати ззаду до хати, то кажут, що недобре в хаті сі буде. Ворожили... Так що це не д о б р е — і не будеш жити добре, і недобре в хаті буде' робити сі» (с. Поточище) [1, арк. 77].

Якщо зноска не розбити, курка могла б висидіти «антипка»: «А ку'рка як го ві'сидит, то ти ку'р'ята не ще'знут нігде', так їх анти'пко пантру'йи. Не'ні нібо'шка роска'зували ще ў Луці', що ві'вело сі яке'с, ні чолові'к, ні пес; і ку'р'ята бі'гають, а воно' собі' сьї'де на межі' тай сиди'т. А ку'р'ята підросли' тай воно' ще'зло» [2, № 405].

Якщо ж хто хотів «помічника», мав дев'ять днів носити зноска під пахвою: «Зносо'к. Чула, що кладут під паху'. Кажут, що воно сі в якийсь зародок робіся, чи шо. Відай, дев'іть день носити» (сміт Чернелиця) [1, арк. 30], «Зносок якщо носи ти під пахов скільки днів, то з нього вилупиця юзик. А взагалі треба кинути через курник, аби розбилось. Аби не вилізла з нього нечиста сила» (с. Кунисівці) [1, арк. 49], «Зносок — через хату кинути. Кажут, що під пахов його дев'іть день носити, та й влізе з рогами з него» (с. Семаківці) [1, арк. 53], «Зносок — перекинути через хату. А казали, як поносиш дев'іть днів під пахвою погрієш, то вилізе той з ріжка'ми» (с. Кунисівці) [1, арк. 42], «Зносок. Кажут, що те ййце носити під пахов девіть день, та й влізе — з рогами. Ну, це я чула, що правда це. Шо хтос колис носив, хотів видіти, чи це правда. І влізло, то не міг сі відтак збути. Гримав у вікна, шо... То кажут, що треба

перекидати через хату тим» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 62].

За відомостями зі с. Топорівці, той, хто виношував під пахвою зноска, мав «не вмиватися і не говорити отченашу. По дев'яти днях викльовувався маленький щезлик і вважав, що господар є його паном» [5, с. 192].

Домашній чорт може поставати у подобі собаки, кози, однак найчастіше бачили його як (чорного) kota: «Казали нам бабки — туду, до того Йосипа, не ходіт, там нечисте сидит, шо чортик якийсь там є. Казали, вроді kota, шо там ходив по мура'х, юзик» (сміт Чернелиця) [1, арк. 15], «Юзек, щез би. Може, той бачив, хто їго тримав. Кажут, шо якийсь чорний кіт має бути» (сміт Чернелиця) [1, арк. 30], «Бу'ло так, шо кіт чорний... кажуть, шо прийшов чоловік до газди, там, до сусіди чи до кого там, та й каже... а той кіт сидит на комині. та й каже — н'а але у вас файний котик. А воно сі кривит — та й але у вас файний котик (перебаранчливим тоном. — В. Г.)» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 61].

Викоханий зі зноска, «дідько» нерідко нагадує курча чи щось схоже на курку, пташку взагалі: «Казали, шо дес такі' були', шо ви'діли: дес то сі переки'не ку'р'им, то пта'шком — тай хо'дит по при'пичку» [2, № 414].

Стосовно антропоморфного вираження, то за свідченнями зі с. Кунисівці, на вигляд юзик — як газда.

В одній із бувальщин це — хлопчик у чорному: «Казав мій чоловік, шо він в тої сусідки пас корову. Пригнав з паші. А вона так, балакуха. Та й каже — ти хочеш видіти мого' хлопці? А він каже — та хочу. Вона шось там пошептала, дивлюсі, каже — отакий маленький хлопчик збіг. Відтак, каже, мені мороз по тілі пішов, вона шось там йому сказала і — фіть — вже нема. У чорному, каже» (сміт Чернелиця) [1, арк. 9].

Ще в іншій — панич у капелюсі: «А він, знаєте, як в нас Богдан ще був, та й каже — я вийшов, а то, каже, такий панич в капелюсі від Галанюкових через наш ґрунт до сусіди. Ну а відтак вже пішла по'голоска. Але вони ходили, ходив той злий дух, ходив. Тримали люди, тримали. Юзь, юзик називали» (с. Копачинці) [1, арк. 32].

Бачили його і як чоловіка у костюмі й чорному капелюсі, з залізною палицею: «Це злий дух та-

кий. Кажуть, що він дес купив собі якеś таке. Щезло би, якийсь дідко. Я ночувала в одній хаті, тоди ше хліб продавали — дуже вдосвіта в очі-рідь ставали. Ну та й тако звідси стежка йшла через той цвинтар. Як шось зачело тако — ф-с-с-с... — шуміти, а я боялась іти, пішла до хати. Пішла до хати, а вони кажуть — то то ще нема дванадцяті години. А я кажу — н'а шо так шуміло? Лігаєм спати. Я ле'гла так на бамбетль, і так я сп'ю. Сп'ю, чую — двері ри-и-ип! Приходить такий чоловік (то я виджу!) — в капелюсі, з таков палицев залізнов. Йой! А мені так серце шось тривожищі... І я так якоеś не знаю, де він так зник. Я не чула, аби він виходи'в. А до хати то двері таки втворив! І виділа — у чорнім капелюсі, залізна палиці, так файно в костюмі вбраний... Ну то й кажуть — це якийсь мертвець чи щ е з б и був. Такий ріст, як чоловік» (сmt Чернелиця) [1, арк. 13].

За матеріалами І. Волошинського, бачили його як пана з люлькою на довгому цибуху (при цьому той, хто розповідь, що бачить його, втратить цю здатність) [2, № 423].

Трапляється уявлення, що домашній чорт може змінювати подобу: «Хлопчик, звичайно вбраний, так як хлопчик, а загоди' він буде' баранчиком, а загоди' буде' псом...» (с. Поточище) [1, арк. 76]. Або ж — водночас поєднує риси людини й тварини: «ні чоловік, ні пес» [2, № 405].

За відомостями Д. Мохорука, «Щезлі були [...] подібні до людей, але на голові мали ріжки, а стопи переважно козячі. Легко могли стати чорним котом, псом, рідше конем, куркою або когутом. Скільки було страшних історій, коли дорогу перехожому перебігав кіт або пес. Ще гірше — вівця» [5, с. 191]. Водночас у даному випадку автор очевидно узагальнив різного характеру відомості про «нечисту силу» загалом.

Як і, властиво, чорт, домашній чорт теж начебто любить замешкувати смітники, бур'яни тощо: «Казали, що десь на смі'тиську нечистий зберігався, в якихось бур'янах чи шо» (с. Поточище) [1, арк. 73].

Одним з улюблених його місць були корчі бузини: «В нас колис була' ко'ршма. Така вели-ика ко'ршма на ціле' село. До тої ко'ршми заїзди'ли, знаєте, кого попало в зимі, заїхали з к'ньми... А за цев ко'ршмов, все казали, шо є' в кутику. Шо

пу'джіло, та й діти сі бояли бігати вве'чір. Бо казали, шо там, в кутику... то все казали, шо там той, щез би. Але за тов ко'ршмов. У кутику. Там бу'ли бзи'ни, в кутику, і тамка, казали, шо там...» (с. Поточище) [1, арк. 78].

Збузиною як чорта загалом, так і домашнього чорта на західних теренах України пов'язують доволі часто. Зокрема, на Городенківщині повсюдним є переконання, що «кромі бзини гіршого дерева нема»: бузина — «від диявола», це «іго дерево», «чортове дерево», «там нечиста сила сидит», «там, відай, шос є нечисте», «в бзині сидит злий дух», «там той, щез би», «в бзині він сидит постійно. Казали, у кожній бзині — щез би», «бзина має всере'дині порожнину, і кажуть, шо там сидит той юзик». Аби не зашкодило, викорчовували її лиш у Живний (Великодний) четвер до схід сонця чи принаймні до полудня, але в жодному разі не по заході сонця (інакше людина може померти, її спаралізує, «покрутить», всохне рука).

На бузину викидали «прикопані» ворожбитами яйця, мовляв, «хай тому буде, хто зробив», на неї виливали «мертву'» воду — воду після обмивання мерця, на місці бузини не ставили хати, бо там «недобре веде сі, та й недобре жие сі».

З домашнім чортом бузину поєднує декілька моментів:

- Колишне бузинисько входить в один і той самий семантичний ряд заборонених для будівництва хати місць, що й місце, де колись був домашній чорт: «Окапини, [або] хто [де] мав юзика, того, щез би він, — на тім місци хату не ставили. Або — бзину вико'рчувати, аби там не класти, бо то нечисте» (сmt Чернелиця) [1, арк. 30]. Як і у випадку з домашнім чортом, на тому «плящу», де колись росла бузина, начебто народжуються каліки: «Пляц нечистий, там, де була бзина. Казали, шо там діти родять сі каліки і не вестиметься в родині» (сmt Чернелиця) [1, арк. 20].

- Бузина в давнину була межовим знаком, відтак її не рухали, як не рухали й загалом межі: «Бзи'ни садили, шо це бзи'ни — це лиш бу'ли межі. Кажуть, не можна корчувати, не можна палити то дерево. Але другим боком — це бу'ла меже, і ти вже знав, шо це бзина, бо її зрізав — вона далі росте, далі пускає. На межах між сусідами бу'ли бзи'ни. В нас кажуть, шо там сидит нечиста сила, в бзині» (с. Далешове) [1, арк. 66]. По суті, у да-

ному разі можна простежити зв'язок із домашнім духом, який стереже межі своєї господарки.

• Подекуди у корінь вирубаної в Живний четвер бузини кидали копійки: «Бузина недобре коло хати. То чортове дерево. В Живний четвер досвіта треба вирубувати, і ще й копійки кинути в корінь і так пригорнути» (с. Кунісівці) [1, арк. 43]. Таке кидання копійок нагадує «плату за місце» при похованні покійника, а душі покійних є одним із варіантів походження домашніх духів.

• Бузину начебто вільно було ламати чи корчувати лише не народженому в тій хаті (властиво, у тій сім'ї), біля якої вона росла: «Бзину, казали, що вольно лишень тому рвати, хто там не родив сі, а як там народив сі, де бзина росте, то вже ту бзину не торкати. Бо кажуть, що повіє на него недобре. Таке, казали, що й в нас в селі було, що він зрубав, те й йому писок шось скрутило було, що тике, казали. То тике є й без бузини, але так вірили в того, що то не вольно. Вікорчувати — то той, що там не родив сі. Так, як я прийшла до теї хати, то я можу ту бзину і корчувати, і рубати, а вже хто родив сі тут, то вже не» (с. Семаківці) [1, арк. 52]. Ця обставина, швидш за все, спричинена уявленнями про «своїх» та «чужих» покійників, душі яких могли сприяти чи шкодити живим.

Загалом щодо уявлень про бузину варто погодитися з твердженням Р. Сілецького про те, що вона виконувала функцію меморіального знака на місці поховання так званих «нечистих» мерців [6, с. 147]. По суті, цим зумовлений і зв'язок між цією рослиною та домашнім чортом.

Власне у хаті домашній чорт зазвичай локалізувався на горищі, коло комина чи на комині, у комині, на припічку (попри те, міг бути в господарських приміщеннях і взагалі будь-де на обійсті чи у полі). На горище чи на «п'єц» час від часу йому треба було ставити (несолену) їжу: «Лихе було на поді, шось там гримало, ко'втало. Говорили, що треба їсти дати, віднести на під, аби не було голодне, бо лихе буде» (с. Поточище) [1, арк. 73], «Їсти йому давали, несоле'не ше. На поді' жив» (сміт Чернелиця) [1, арк. 30], «Таке говорили, що юзика тр'є годувати, бо він як злосний, то може хату підпалити. В хаті, казали, що він в комині» (сміт Чернелиця) [1, арк. 21], «Юзик не казали, казали — дідько. Та помагав — багачі бу'ли. Він то добрий,

але як не дасть йому якоїсь їди несоленої, то кидав їдов в того газду'. На п'єц ставили» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 61], «...Жив на поді'. Їсти йому на під подає, там на фасіяті таке вікно є...» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 62], «Молоко несуть на під. І кажуть, що то зїдає» (сміт Чернелиця) [1, арк. 13], «Параско, ну а там у вас в сусідстві, не? Драбинов несла на під. Ну і він та'кій все... Каже, от недавно, в Федишинки, коло нас. То драбина на під прив'єзана навіть там до балька, то чоловіка як нема, жінка як іде, аби не посунулася з драбинов. І дає йому чир ко'втаний усе, кукурузяний чир. Наколи' вже їсти хоче, тоді лізуть до гори дає йому їсти. То багато бу'ло так, тепер нема» (с. Копачинці) [1, арк. 32].

Відомий на Городенківщині й популярний на теренах заходу України сюжет, як домашній чорт повертав з поду миску з посоленою стравою:

— «Колись казали, що одна господа'рка там бу'ла, що мала мама того, щез би. А поїхала десь з чоловіком фірою, як то колись їхали, до Коломиї чи куда, а невістку, сказала, щоб вона на під їду дала. Сказала що, але не солити. А вона посолила спеціально. То каже, що зразу та миска полетіла за нею у долину. Це ще баба-небожка, вони з дев'ятсотого року були, то вони багато розказували» (с. Кунісівці) [1, арк. 42];

— «Але це багато мали. От тутка коло нас бу'ла така баба, так вона мені розказувала... то вона казала, що в мо'го брата бу'ло, каже. А яка жу — та що то, як бу'ло? А вона каже — а відки я знаю що? Він такий богач, має худобу, всьо, — а вона така бідна, жи'ла на квартирі в людей. А вона каже... а він їхав на вісілле' на друге село, та й каже — Марію, лиши сі мені коло хати, би сь дала ввечір висипала худобі їсти, та й свинє'м, та й всьо. І на під аби поклала їсти, би с зварила ковтане'ц (то таке з кукурудзіної муки), але би с не солила. Та й, каже — най бу'де. О. І вона каже, я вже ввечір — це да'ла, а він як за мнов кинув: я не знаю, хто це є. Та й цілу' ніч робив збитки. Я, каже, лігла' спати, бо м сі лишила в хаті, коло хати, Я, каже, лігла спати, я чую, вже... такий кре'дис, а тамка стояли миски, — вже паду'т миски'. Через хату. Я чую — вже худоба рика'є в стайни. Боже, — каже, — я до ранку не спала. А як він вже приї'здит, а я йому

рано ка'жу — йой, я би більше в тебе сі в хаті не лишела, бо де — за мнов кида'в і все... Я тобі казав, 'би ти не солила. Ади — всьо на місци стоїт. А то всьо на місци, але воно си... воювало» (с. Поточище) [1, арк. 74].

Стосовно допомоги від домашнього чорта, то іноді володіння ним осмислюється як відносно позитивне (його лише згодом треба вчасно позбутися): «Щез би. Юзик. Як кому шо дуже добре йде, кажут — він шось знає. Юзик — то вроді добре, шо йому всьо йде добре» (с. Копачинці) [1, арк. 36], «Ну ви знаєте шо? В декотрій мірі злий дух і помагає. Помагає. Господарити помагає. Його не видко, але помагає в господарстві, і їму господарство йде, і то все він їму помагає. Але трудно їго сі збути. Комусь тре' передати» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 2].

Домашній чорт підказував господареві про шкоду на обійсті: «Шо то є таке в людей, нечиста сила така. Колись чути було, навіть в нас в селі. А тепер уже... Казали, шо тут у Николи Данилового бу'ло, я знаю, шо мама моя розказувала, шо вони мали там далеко, на Перекопах, мали там черешні'. І як хтось вилізе на черешню, він вже знає. «Ану злазей уже! Ти вже на черешни!» Шо в і н підказував...» (с. Копачинці) [1, арк. 32], «Та то мали — Буджек, Маковій... За це — я вам ска'жу, шо бу'ло. Але вони нікому сі не признавали, аж то, шо бідні як сапа'ли у цього багаче', шо в него це бу'ло, ну та й та жінка (бідна така, отутка в нас за хатов жи'ла), та й сапа'ла, то й вже тото, шо її пайка, та й їго пайку носит їму на стрих, а сво'ю лишеє додому, шо її сі належит. Та й там бу'ло в него мило на поді', на стриху. А вона думає — йой, я так дітей не маю чим помили'ти (бо то така бідна, а гро'шей не бу'ло), а взе'ла у пазуху сховала та й злізла. А вона злізла, а газда' каже — постав, то, шо ти взе'ла. Ти на'шо взела? І відтак вже... Знали, шо він це має. Та й ше жінка така стара була одна, шо навіть аби хто був на вернув на обору, вона вже знала, шо ти там є...» (с. Поточище) [1, арк. 74]. Цей же мотив актуалізований і в записях І. Волошинського: той, хто посягнув на добро власника домашнього чорта, буквально закладає з накраденим на місці [2, № 438, 439].

Без дозволу господаря ніхто навіть не перейшов би через його обору: «Ну, як Павлі на... Ну, там

йшла жінка дудому через обору, де той є, злий дух. Ну, і втвореє браму — ніяк сі не отвореє. А то вечір. Та й пішла до хати, каже, отворіт мені, батьку, бо вже м пішла на вашу обору (а вона йшла, бо то дорогов було болото). А він каже — та йди-йди, не бійсі. Отворив їй браму та й каже — йди-йди, не бійсі, не, іди. Та й вона пішла» (с. Копачинці) [1, арк. 32].

В одній із бувальщин домашній чорт не пускав на обійстя колядників: «Як ішли колядувати, то не пускало їх до хати. І нікого нема — і не пускає, — вони сі повертали...» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 30].

Так само складно перейти й через поле господаря домашнього чорта: там все береться блуд, щось лякає, відтак доводиться просити когось із його сім'ї, щоб перепровадив: «Але тамка багато людей і блуд діставали, бо він таки мав дуже простору дорогу, і поле їго всьо, і забудова в него... [...] То там у до'леві не оден з фіров заблудив, не одна жінка заблудила з в'єзков. [...] От, жінка їхала з Городниці, біла олій. Бу'ла олійниці в нас в другім селі, то п'еть кіло'метрів до Городниці. Біла олій, відти їхала додому — а якес ягнетко бігає по дорозі. Змерзло, та й все коло них, коло сани'й. А то зима. Вона каже — та йой, шкода', те ягнетко замерзає. Та й узе'ли на сани. Взели на сани... «Йой, бі'днетко, як воно змерзло...» Та й доїхали до села, крайна хата... доїхали до села та й каже: «Йой, бідний баранчик, був би замерз...» А когут запіяв, він скочив та й покрививсі, каже: «Бідний баланцик, бідний баланцик!» — та й пішо-ов баранчик. Але не заблудили, бо відти з ними заїхав якраз до теї... А як уже заблудив там, то вертали сі до него, кажут, вуйку, переведіт нас, адіт, нас шос тутка пу'джіє. «Та хто вас пу-уджіє?» — Каже до сина — бери сердак на плечі, йди та й переведи їх через це... Бо то так від него долина, а він собі ходив там людей пу'джів, там блудили люди. То казали, шо він має дідька, щез би...» (с. Поточище) [1, арк. 75].

Лише у с. Поточище під час експедиції 2015 р. виявлено відомості про так званого «інкюза», яким може наділити людину домашній чорт: «Ну та те казали, шо інкюзи є. Ну але то не в кожного. Може-то, в тих є інкюзи, шо він того... Бо от у нас був в Олієво-Королівці чоловік такий, шо

він мав. [...] Інклюз — то тей, щез би (то кож-де інакше називало, то такий чортик), каже, підкине гроші, та й ти йшов та й найшов. Та й вже має гроші а має. А потому кажут до него — то шо це такі гроші то? А жінка каже до него — візьми іди віднеси там, де ти взев. Він пішов взев... — не стало нічого в него. Взев поклав на місце, там, де він взев, — всьо — не стало нічого в него. То інклюз — то гроші той, щез би, підкидав» (с. Поточище) [1, арк. 77]. Мотив «нерозмінної монети» добре представлений численними записами І. Волошинського зі с. Далешове [3], однак з домашніми духами він пов'язаний лише в одному із записів [2, № 440].

Нерідко ж допомога домашнього чорта обходиться надто «дорого», — за неї він постійно вимагає плати: «Це нечиста сила, юзик. Він якщо поможе, так тре' зразу сі з ним розщитати. Ліпше з ним нічо' не мати» (с. Дубка) [1, арк. 52].

Він фізично знущується з господаря та його родини, робить у хаті «переверти»: «Дес їздили в гори, дес, кажут, шо продавав якийс, та й хто хотів бути богачем, та й їхав в гори. Але він відтак з тим газдов робив шо хотів. Ну а як же ж. І трути'в... чула м, шо тру'тив жінку в яму. Каже, аж підкинув ним той щезник, у яму» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 61], «То такого... дуже рідко хто хотів того. Бо то з тим не можна... Воно, кажут, шо добре, але... ну, я знаю, — я того сі бояла, аби його принадити, аби він був. Отут у нас сусідка, казали, шо вона має. Але чи він там є, то я не знаю, бо я не виділа. Диявол, казали. Він помагає, а він — то є диявол, розумієте. Шо він може бути і зле робити, такево, перевертати де шо. Не раз казали, шо, там у долині, шо до хати приходи'в, і не можна було нічо' зробити. Бо перевертав де шо є. Потому якось його впровадили, бо вона, та хата, згоріла, то так вона сі й залишила» (сміт Чернелиця) [1, арк. 9].

У таких родинях часто трапляються самогубства:

— «Це така бє'сіда бу'ла, шо, каже — має дідька, щез би. І може, десь у кого'сь і таке й бу'ло. Але не знаю. Ми сі таким не користували. То є таке якесь, кажут, шо з роду в рід. Шо воно перенесе'ся. Адіт — в нас в селі одна дівчина кі'нчила інститут і приїхала додому, а він, її родич, казали, шо має злого духа. І ні з того ні з

сего — дівчина з вищов освітов... дівчина пішла до стодоли і зробила сама собі смерть. Тепер — цей, її тато, — шось казали, шо він має злого духа. А одна жіночка, то навіть моя родичка трохи, — [думає:] «А, я тово в селі — навіть нема квочки з ку'рїтами...» А він каже — я продаю тобі квочку з ку'рїтами, але зо всім. Вона купила квочку з ку'рїтами — і невдовзі... файна така, Наталка, була, — невдовзі повішалась. Значить, вона — зо всім купила. Зо всім. І він її мучив, мучив, мучив, все за нев ходив... його не ви'дко, той, щез би, він не ви'димий, такий дух, злий дух. І вона — ні з того ні з сего — каже — Наталка повішалась... І всі казали, шо вона купила в него квочку з ку'рїтами зо всім» (сміт Чернелиця) [1, арк. 2];

— «З усім — то це в нас жив такий Ковалик. Він та'кій мав того нетру'дного. Прийшов оден сусід. А той мав у клітці канарейки. Питає — ти не хочеш? А той каже — та я хочу. Продаш мені. А той каже — продаю я тобі з усім. Ну а той взев. Приніс додому, каже — як шось сі зачинає тарабанити! Я сі зо шумом одніс ті канарейки до него. І в него дівчина сі повішала на ніч. Його донька повішалась. То той нетрудний, він всьо... І ше там Наталка така. Він каже — в мене квочка з цї'плетами. Йди та й возьмеш. А вона каже — най буде. А він каже — бери собі з усім цим. Ну а там було гніздо це, і вона взе'ла. Взе'ла прине'сла, і ше тако дома робила, а льоха її мала пацета, і вона закликала сусідку до льохи, щоб подивилась, каже, я шось така негодна, шось так мені недобре. Як та прийшла до льохи, вона полізла на під і повісилась» (сміт Чернелиця) [1, арк. 13—14];

— «Тута оден такий чоловік мав. І продав квочку з ку'рїтами. Тій жінці, вона молода бу'ла. І як сі причіпив до неї т е й, та й вона сі повісила. Так шо то й добре, і недобре. Із ним треба знати, обходи'тисі як» (сміт Чернелиця) [1, арк. 9].

Члени сім'ї хворіють, сходять з розуму: «Казали, шо домовик якийсь є, нечиста сила. В нас була жінка така, шо її недобре було. І казали, шо її чоловік привів якогось такого котика чи песика. Ну і її недобре в голові було, вона кричала, балакала недобре. Вже вона вмерла. І так її було цїлий вік. Казали, шо привів її якогось пса. І за цього домовика кажут багато, шо є. Але чи правда, за

це я не знаю. Казали — домовик. Казали, що є погане і є добре, кажуть, що є двоякі. Ну, кажуть, що це нечиста сила якась є. [...] Нічо' я не виджу доброго там в тих хатах, де казали, що він є» (с. Семаківці) [1, арк. 53].

Де мають домашнього чорта — не ведуться діти чи родяться каліки, а вся господарка врешті зводиться на ніщо:

— «Це юзик — та це нечиста сила. Я цього бо'юси. В нас тут, казали, Гнат мав того, щез би. Та й багачі були. Але — казала мо'я нені, що де це є, то там на ґрунті нічо', там всьо сі зводит на ніщо', на пустку зводици, і все. Після того. Сей, що Гнат, то всі живо вмерли, а син дітей не має. Шо кажуть, що зводициця та господарка на'ніц. Шо воно нема там нічо' доброго» (с. Кунісівці) [1, арк. 45];

— «В нас, кажуть, що був такий Петро Яць, що в него бу'ло. Але, може, й бу'ло, бо одна донька' без руки... І ще... ще в когось бу'ло. Паров'яки' бу'ли на поли, та й кажуть, що привезли суда. Але то і син був чо'сь каліка... Там в нас такий був Яць Петро, то він мав того пана. То їму так всьо до хати йшло і йшло... І не знаю, що то бу'ло, досить того, що одна дівчина каліка, друга тоже... Їх уже нема нікого, і той ґрунт щез так, згорів чи хто підпалив, і так ніхто не хотів. А хати файні бу'ли. А, каже, як підпалив, і вже догоряло, і дуже свистіло. Такий Яць Петро. Але шоби він мав багатство, то... я знаю...» (с. Чернелиця) [1, арк. 30];

— «Колис у нас, в одній хаті, казали, що там того нечистого собі, тримає такого, то вони жи'ли на краю, і нічо' їм ніякого багатства не дав, той нечистий. Мали одну доньку', і хлопці били сі, бо це одиначка, це колісь було модно, — багачка, одиначка, мали вони більше полі, мали коні, мали всьо, — і так зійшло, і вони перейшли вже... І нічо' не мали вони з теї хати: і ті старі повмирили, і та донька не мала дітей, і вже й вона вмерла. Та донька та'кій вийшла за багатого, за розумного, але вони повмирили завчесьу обоє, вона багато молодша бу'ла від мене. Нічо' він їм не допоміг. Це одиниці таке мали. Він не мав пасіки, бо то кажуть, що й до пасіки собі прикликають. Але в него не бу'ло. Бу'ли коні, був кірат... Але тепер на тім місци та хата стоїт без нікого...» (с. Далешове) [1, арк. 67].

У записах Д. Мохорука зі с. Топорівці є вказівка на те, що «щезлий» уночі гонив кіньми, так що на ранок були у піні [5, с. 192], однак цей загалом типовий для українців мотив в експедиції 2015 р. на Городенківщині нам не траплявся, за винятком згадки з с. Чернелиця, мовляв, бувало, що у коня на ранок невідь-чого заплутана грива.

Подекуди ж вважають, що домашній чорт шкодить лише тоді, якщо з ним неправильно поводитись: «То не у всіх бу'ло, лиш хто хотів. То хто багач був. То так люди зразу не знали, і люди були на базари і той ґазда шось продавав і разом з тим продав його. І він прийшов додому і не знає, що є. Аж відтак пішов до того ґазди і каже їму, що то таке. А він, той, каже, що я тобі дав, аби тобі всьо ве'лосі і аби тобі бу'ло добре. Але треба з ним добре обходи'тисі. Бо як ти шось не так зробиши, то всьо може бути: і хата згоріти, і всі можуть повмирати. Це треба з ним добре жити. Треба їсти дати в пору' їму, бо як не даш їсти, то... [...] Він добре, але як шось його задерти — біда: і вмирають, і сплює, і всьо. Але колісь люди тримали, бо він шось помагав на багатство. Худоба ве'ласі, і гроші мав, — багачі. І то все казали — ади, той багач» (с. Копачинці) [1, арк. 32].

Домашній дух зі с. Семаківці насердився, коли його назвали дідьком: «Там у сусідстві — мертвец, вмерла там жінка. А в них — півниця велика, виклали там студене'ц (холодець). Та й пішли жінки за тим студенцем. Дала господині ключ їм, каже — йдіте відомкнете й озмете. Вони дохідт та'гі в півницю там, а то як там загуркотіло, в тій півниці, вони відти — хода. Кажуть — по студенцеві, — там завалела сі півниця... Прибігають та й кажуть сій ґаздині: «Йой, там так згриміло, то півниця впала». Вона ка': «Ви шос балакали там?» (А одна каже жінка — а я тіки казала — йой, кажуть, що тут є дідько, я бо'ю ся, каже, туди йти. І повтікали відти, а вона приходит: «Ви шос говорили», — каже). Та й, каже, ми не признаєм сі, що я так казала. Каже — приходим — студенець стоїт як стояв, нічо' не впало, нічо' не гримнуло. Но але таке казали. Я не бу'ла там, я не виділа, ну але я чула таке. То таку ба'йку я вам ка'жу» (с. Семаківці) [1, арк. 53].

Збутися домашнього чорта можливо через жорсткі самообмеження, глибокий піст і молитви:

— «В нас оден... Зараз вам розка'жу за Івоні-ка Міська. Він поїхав... Хотів якогось щісті. Та й поїхав дес у гори, та й йому прода'ли. Ну, прода'ли йому якогось того щезло би, то він... Я вам ка'жу, шо [потім] він три роки не їв, лиш хліб і воду. То йому покуту ту да'ли. Але з ним він... ну не знаю. Він думає — си піду до церкви. І тримав хрест. Як той хрест від него додолу як кинуло по церкві! Отако теле'пало ним. І потому він вже хотів збутисі, він не міг. Він пішов до священників, сповідавсі, і пішов до дяка', і їму дяк сказав — ти пошти. І він точно. Він пас худобу сво'ю, він вночи носив дітем молоко і відти приходи'в, їсти не їв, но хліб і воду. Три роки. Відтак він пішов десь в Почаїв, з Почаїва йшов — заблудивсі, десь там спав в стирті, так йому на голову було недобре. Но сам він хати'поставив, сам поставив хати, чисто все, і там він і не ночував. Тепер там син сидит. А додому він... там не ночував ані раз. Як метіль була, зима, то він у пивници на бараболи спав. А йшов до нас, якась шіпа, то він там не раз спав. Він ніколи в селі вдома в тій своїй хаті не ночував. Ніколи» (сміт Чернелиця) [1, арк. 13].

— «А вже як бу'ла жінка, шо прийшла до нас... Мо'я сестра купила корову в жінки. Купила корову в жінки... Я ч'ос, ви знаєте, шо й ниньки, хотіла м декому розказати, та й мені мороз кілом, відай, іде. Бо я в це не вірила, та й бояла сі, та й всьо. А вона... з Вільхо'вцу, мо'я сестра купила корову. І пото'му це жінка, в нас вісілле', в сусіди, і це жінка має торбу на плє'чих, і прийшла в село до церкви, а в церкві брали шлюб. Ну, і вже вечір зайшов, вона з цими люд'ми зайшла, помолила сі... ну — хоче переночувати. А вони мені кажут... бо я — друга хата від них, оде візьми ту жінку та й в нас переночуй. А я ка'жу — най бу'де. Взє'ла цу жінку до хати... А вона каже до мене. Лиш поріг переступила та й каже — а як ви сі називаєте? А я сказала. — А ваші мама як? Знов... Вона вклікла', помолила сі, вилізла на піч.. А я ка'жу... А вона мені зачинає розказувати. Каже — ви знайте, шо я така бу'ла газдині, я мала свій млин, я маю поле, я, каже, празники'робила, шо в мене по два столи людий в хаті, празник в нас в селі. Але мій чоловік мав того, щез би. (Бо вона не хоче — бо вона не хоче). А я не пристаю, бо я сі мо'лю. А він мене дуже клєв. Так мене клєв, бо

лиш він, а я не. І мала м сина. А він мене дуже клєв, а я його лишила, пішла в монастир. Попросила м сі там в монастирі — буду'служити у вас, лиш пішла м від него. Ну але шо — він мене найшов. Найшов мене, привів далі. Але — я так мо'лю сі, таки, думаю, ти мене не переломиш. А він заслаб. Він заслаб, і дуже кежко слабый, каже до мене — дай мені руку. А я не хокіла. І він му'чено умер. Пхали'му кожух під голову, аби вмер, бо кажут, то... і він дуже му'чено вмер. Як він му'чено вмер — в і н у мене лишив сі на ґрунті, жіночко. Як він у мене лишив сі на ґрунті, то я так сі мучила, шо я не могла вам сказати. Я йду тамка, я мо'лю сі, а він навпере'д ме'не. Дає мені такий файний золотий ланцюшок... (А я ка'жу — а хто він? А вона каже — хлопчик такий-во. І бере, каже... Бо він їй сі не покаже іначе, бо то він перемінює сі іначе... а хлопчик дає мені ланцюшок — ходи зо мнов...). Я думаю, то... а син за мнов стереже. Каже — він мене завів в бзі'ни і той ланцюшок мені дає. А син мене прибіг забрав, бо ми ніхто сі їму не підчинили. Він, каже, худобу мені всю кіда'в в жолоби', він так мучив цу господа'рку... А я, куда хо'джу, та й сі мо'лю. Та й ка'жу — Матінко Божа, Ісусику, віратуй мене, як я буду... віратуй, 'би він мене сі відчепив, то я буду'сі молити, поки жити буду, і не буду газдувати. І я, каже, тогди... (Вона як міні розказує — ви знаєте шо? А хата трошки відхилє'на, такий вітрец був... А мені мороз кілом іде, а вона каже — я вам, жіночко, правду ка'жу) Я, каже, тогди сі мо'лю, а він мені далі. А я сі мо'лю. Та й ка'жу — Матінко Божа, ти, Ісусику, як мене віратуєш, я всьо це здам, дам млин на церкву... (Бо во'йна — побіли церкву кулі в них, ну, блєху побіли. Бо в неї... вона була... каже — господа'рка, блєха на млині, хата під блєхою, стайні'під блєхою. А я, казала, шо як я відмо'лю сі, 'би він сі мене' відчепив, то я дам на церкву блєху з млина) Хати дам — най хто хоче, най бере. А син оженив сі в зеті, а він, відав, та й сина спаралізував, а невістка — шо годна зробити? Але він сі невістки не чіпав. А я тогди, каже, я'кось я ходила-ходила до церкви, і відходила, і він мене лишив. Я все, жіночко, розда'ла, а в торбу собі взє'ла негі'лну — шма'ті убрати сі, і бу'де мені. І пішла світами. Того'я в вас ниньки бу'ла. Ночую... Я вже сі боя'ла вийти з хати, ви знає-

те? Вона як мені наказала. Я вже сі бо'ю вийти з хати, таки там на вісілле' на вечеру, бо... Вона каже — ви мене замикайте, я спокійна, я нічо' з тим світом не маю. Я собі живу з Богом, а з світом не маю. І до сво'го села я навіть не наverts'ю. Син уже помер, а я всьо розда'ла і нічо' не маю. А рано встали, я ка'жу — я вам дам молока напити сі. Не, жіночко. Я доки не на'йду церкву, аби я сі помолила, то тогди я сі буду' їсти. Хоште, дайте кусок хліба, аби я поклала в торбу, 'би я ззіла. Я сказала, шо поки я буду' жити, бу'ду шукати кождої днини церкви, село від села, а тудя сі не ве'рну і не буду з цим світом нічо'... То я такий страх мала, шо бояла сі піти» (с. Поточище) [1, арк. 75—76].

За матеріалами І. Волошинського, від домашнього чорта оберігає служба Божа та обхід хати з процесією та мируванням. При цьому, що прикметно, процесія довкруз хати провадилася «як за мирце'м» [2, № 440].

Вірили, що домашній чорт не дає своєму власникові легкої смерті: «Багато було таке, шо казали, шо ади — він має ще'злого би і з цього не може вмерти» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 6]. Для пришвидшення кончини таких «ворожбитів» використовували різні способи.

Зокрема, підкладали під голову конаючому поверненого догори вовною кожуха: «То шо мають того, щез би, то вмирають тежко. Хоче руку — передати — то вмере легше. То стелили кожух, як сі мучит. Як не дає руку, то сі довго мучит. Того, з во'внов, перевернули... і пхати під голову. То кажут — перемаже і таки вмере... Замордуєш і таки вмере. Шо до кожуха не йде [той, щез би], і вже той чоловік вмере» (с. Поточище) [1, арк. 79].

В іншому варіанті вкручували у стару вербу, що росла біля обійстя, залізні свердла: «Я знаю, шо чула, якийсь чоловік не міг дуже вмерти, то ходили до якогос ворожбита', то кавав закручувати у стару вербу' якіс све'рлики. То я ті све'рлики виділа в тій вербі', бо то коло мо'ї тети недалеко бу'ло. Там ті све'рлики закручували і лишели, залізні, в старій вербі'. Росла на бе'резі там. Це тут в сусіднім селі бу'ло, у Рашкові, коло тої хати» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 61—62].

Як кожух, так і залізні свердла виконували у даному випадку апотропеїчні функції.

«Ворожбит» перед умиранням міг збутися домашнього чорта у той самий спосіб, у який і набув, тобто продати «з усім»: «Знаю, шо людина мусила то передати, як помирала, ко'мусь з своїх рідних. Але того остерігались. З усім не брали. Як не міг померти, то збиралися сусіди чи рідня і молилися» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 15], «Треба казати — я не купую в тебе... Ну то ж чорт... злий дух... він переходе. Мусиш комусь віддати. Як він буде тебе мучити — і мусиш комусь віддати. Найдти такої дурної людини, шо не знає, шо він має того злого духа. Мусиш найдти таку людину, аби віддав він зо всім. Тоди він збуваєсі. З сво'ї душі вже він злітає, той злий дух, і переходить на ту людину, котра купила» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 2], «Якби хтось хотів збутисі, то бере на базари продає. Мож передати кому. Людина мучиці перед смертев, бо якщо вона завинила їму, то не дає вмерти. Молилися, аби Бог дав смерти» (с. Копачинці) [1, арк. 33].

Іноді ж передавання домашнього чорта нагадує передавання «сили» конаючим відьмарем: «То погано, бо та людина душу віддає не Богові, а нечистому. Кажут, шо не мож сі збутити, шо треба передати другому. Як він вмирає, то хоче когось вхопити за руку» (с. Кунисівці) [1, арк. 48], «І в і не дає вмирати. Він просит, аби хтос їму дав руку з хатни'х... чи чужий, чи хатни'й, аби їму дав руку, аби ла'пнув передав. Вже як передаст, то воно вже пі'де до того газди, а він уже тоді вмере» (с. Олієво-Королівка) [1, арк. 61]. Відтак у тій самій сім'ї домашній чорт нерідко «лишаєсі з року в рік по роду» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 21], «То є таке якесь, кажут, шо з роду в рід. Шо воно перенесе'ся» (с.мт Чернелиця) [1, арк. 2].

Якщо ж не передати домашнього чорта нікому, то по страшній агонії конаючого він дівається невідькуди: «То потім та стара, мама, як помирала, то казали, шо дуже мучилась. І кликала цю невістку до себе, шоб вона хоть доторкнулась до неї. І та не пішла. Але дуже в страшних муках померла, і потім не зна'ти де то ділось. Шо ніби не переда'ла нікому. Балакали таке, шо як такі помирають, то шось робиця в повітрі, з деревами, отаке» (с. Кунисівці) [1, арк. 42].

Якийсь час по смерті господаря домашній чорт може залишатися на обійсті: «А ше та Плоти'чиха

стара... її... ніхто не знав, який в і н у неї, вона нікому це не казала. Це люди сами' знали. Та й як вона вмерла, і Юлік прийшов і сів на тру'нву. То як ним кинуло з трунви, то так він і вмер з того всього. Ну але вона не переда'ла так же, відай. В і н сі лишив, він ним кинув. Тру'нва стояла під хатов, пуста, і він сів на ту тру'нву, то ним як кинуло, аж умер, той ба'хур» (с. Поточище) [1, арк. 76], «...То казали, що він має дідька, щез би. А як умирав, то як ніхто руку не дав, то він дуже мучив сі, той чоловік. Бо він хоче руки. Він про-сит, там, чи в сина, чи шо. Як подав руку, то він вже вмер. Але ж в і н лишив сі на цім... землі', о» (с. Поточище) [1, арк. 75].

У бувальщині зі с. Далешове бачили панів, які «гуляли» у пустці, де помер господар, — «А тоти', жи там гуля'ли, тоти' пани', то бу'ли злі ду'хи, то ўни' бу'ли то'го газди, шо ў ті хаті ўмер (шо їх ві' кохаў)» [2, № 422].

Остаточно домашній чорт переходить на інше місце після пожежі, яка знищує хату, у якій він «мешкав»: «Казали, шо де сей юзик був, то кажут, шо на сами'й Великдень... шо став сі вогонь. Шо він з вогнем... шо хата горіла на самий Великдень. Шо він з вогнем пішов. Бо то в сусідстві. [...] І на сами'й Великдень вогонь повстав. І кажут, шо він пішов з вогнем. Шо ніби він перейшов з тої порожної хати до сусіди» (с. Далешове) [1, арк. 67].

На завершення огляду додамо, що попри локальну своєрідність, уявлення про домашніх духів на Городенківщині у більшості аспектів тотожні відповідним уявленням з інших теренів заходу України і, ширше, західних слов'ян.

Тип домовика у його класичному варіанті, як похідного від померлого предка, для населених пунктів Городенківського району не характерний. Ця ідея виражена лише поодинокими згадками, що на вигляд домашній дух — «як газда». Також назву домовик використовувала респондентка 1924 р. н. зі с. Семаківці, одна з найкращих під час експедиції.

Не простежується на Городенківщині варіант домашнього духа у подібі ласки. Ласку тут вважали корисною й не убивали, але суто з тих причин, що «вона миши ловит» чи «погоду вгадує».

Дещо відсторонено від теми домашніх духів сприймаються й уявлення про вужів та гадюк. Нерідко вірять, що їх можуть насилати відьми, що вуж вис-

сає корову тощо. Водночас у населених пунктах району спорадично визнають вплив вужів на покращення надою корів, побутує також заборона убивати на обійсті вужа чи гадюку, що могло би зашкодити на худобу. Ці мотиви безпосередньо пов'язані з темою духів-опікунів.

Як і для Покуття загалом, для Городенківщини найбільш характерним є тип домашніх духів, відомий як «дух-збагачувач», по суті, домашній чорт. Це виразно простежується вже у назвах персонажа, більшість з яких є водночас і назвами чорта. У цьому контексті паралельно використовується і локальна назва домашнього чорта юзик (як і менш частотні антипко та федько). Назви газда і щіски, які відображають опікунчу функцію персонажа, мають ситуативний характер.

Домашнього чорта можна було купити, викохати зі зноска чи отримати у спадок. Особливістю Городенківщини є те, що зазвичай по «юзиків» начебто їздили «у гори», «до гуцулів», — Гуцульщину тут сприймають як особливу чарівничу сторону. Привертає увагу невизначеність розповідей про походження домашнього чорта зі зноска. Хоча місцеві також знають про цей спосіб і, за переказами, дехто навіть пробував так робити, бувальщини на цю тему майже відсутні. Натомість розвиненим є мотив перекидання зноска через хату.

Іпостасі, у яких виявляє себе дух-збагачувач, типові для чорта. Нерідко це пан, хлопчик у костюмчику, кіт, собака тощо. Вигодуваний зі зноска, як правило, має подобу «куряті», хоча на загал може виглядати як завгодно.

Серед місць локалізації персонажа на особливий інтерес заслуговує бузинисько, що, серед іншого, зумовлене особливостями поховання так званих «безпірних» покійників. Попри те, як і в класичному варіанті домовика, дух-збагачувач міг бути будь-де на обійсті чи у полі, а улюблені його локуси — горище та піч (комин, прип'ік).

Сюжети розповідей про вияви домашнього чорта типові: він сердиться, коли його називають дідьком; скидає з поду посолену їжу; лякає непроханих гостей тощо. Особливий інтерес серед зафіксованих в експедиції 2015 р. бувальщин становили варіанти нещодавньої події, що сталася в смт Чернелиця: люди кожне по-своєму розповідали про самогубство жінки, яка нібито купила «щезлого» «з усім».

Як свідчать матеріали з Городенківщини, послуг духа-збагачувача зазвичай шукали люди, доведені до відчаю. Він міг посприяти комусь у грошах, комусь у розведенні худоби, розбудовуванні господарки, вдалому одруженні дітей тощо. Усе ж, повсюдним є страх перед наслідками такої допомоги: це каліцтва й самогубства у родині, важка агонія господаря, зведення господарки в остаточному підсумку на ніщо.

Прикметно, що коли порівнювати демонологічні уявлення та вірування Городенківщини початку ХХ і початку ХХІ ст., то у загальних рисах вони майже не змінилися. Це свідчить про перспективність досліджень локальних традицій українців і в подальшому.

1. Архів Львівського національного університету імені Івана Франка. — Ф. 119. — Оп. 17. — Спр. 336-Е (Польові етнографічні матеріали до тем «Календарна обрядовість» і «Народна демонологія», зібрані у Городенківському районі Івано-Франківської області 03—14 липня 2015 р. Галайчуком Володимиром Васильовичем). — 83 арк.
2. Гнатюк В. Знадоби до української демонології / В. Гнатюк. — Т. II. — Вип. 1 // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. XXXIII. — С. 1—237.
3. Гнатюк В. Знадоби до української демонології / В. Гнатюк. — Т. II. — Вип. 2 // Етнографічний збірник. — Львів, 1912. — Т. XXXIV. — С. 1—280.
4. Кирчів Р. Історіографія етнографічного дослідження Покуття / Р. Кирчів // Народознавчі зошити. — 2015. — № 1 (121). — С. 70—90.
5. Мохорук Д.І. Село мое Топорівці. Історико-краєзнавчий та етнографічний збірник. Семітимологія / Д.І. Мохорук. — Косів : Писаний камінь, 2008. — Т. 6: Етнографічний образ села. — 382 с.

6. Сілецький Р. Бузина в народних демонологічних повір'ях українців / Р. Сілецький // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2015. — Вип. 16. — С. 140—150.
7. I[łkiewi]cz Mirosław. O mitologii ruskiej według podania ludu / I[łkiewi]cz Mirosław // Sławianin: альманах. — Lwów, 1839. — Т. 2. — С. 91—95.
8. Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny / O. Kolberg. — Kraków, 1888. — Т. III. — 240 с.

Volodymyr Halaichuk

TRADITIONAL CONCEPTIONS ABOUT
DOMESTIC SPIRITS AT POKUTTIA
(On materials from the Horodenska district
of Ivano-Frankivsk region)

Traditional beliefs of Pokuttia residents about domestic spirits are illustrated in the article on the basis of ethnographic materials. It is marked that the basic on the inspected territories is a type of a goblin purchased from little chicken egg («znosok»), or by other method, as a spirit-enriching that distinctly gravitates to character of devil.

Keywords: Pokuttia, demonology, beliefs, domestic spirits, spirit-enriching, domovyk (goblin), caress, grass-snake.

Володымыр Галайчук

ТРАДИЦИОННЫЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ
О ДОМАШНИХ ДУХАХ НА ПОКУТЬЕ
(На материалах из Городенковского р-на
Ивано-Франковской обл.)

В статье на основании преимущественно полевых этнографических материалов проиллюстрированы традиционные верования покутян о домашних духах. Засвидетельствовано, что на исследованной территории основным является тип приобретенного из сноски или в иной способ духа-обогатителя, который определенно тяготеет к образу черта.

Ключевые слова: Покутье, демонология, верования, домашние духи, дух-обогатитель, домовый, ласка, уж.